

УДК 343.122:343.121:343.22:343.6:343.226

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>

Комаринська Юлія Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1747-1816

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

В цивілізованому, демократичному суспільстві визначним є верховенство права. Саме тому, на шляху України до європейської спільноти необхідним є не лише модернізація політичних та економічних засад державної політики, подолання технологічної відсталості, розробка та реалізація новітніх технологій, створення нових робочих місць, тощо, а й реформування та вдосконалення методів боротьби із кримінальними правопорушеннями, що посягають на права громадян.

Кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством мають широкий резонанс не лише у зв'язку із небезпекою, яку воно несе життю та здоров'ю осіб, що стають учасниками таких подій, а й у зв'язку із тим, що вони наносять шкоду здоровому розвитку дітей та підлітків, перешкоджають формуванню сімейних цінностей в суспільстві. Збільшення вчинення таких кримінальних правопорушень негативно впливає на соціальний розвиток країни та на забезпечення різноманітних гуманітарних потреб населення. Подоланню такого суспільно небезпечного явища як насильство в загальному розумінні та домашнє насильство зокрема, сприяє модернізація та вдосконалення процесу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із ним. На сьогодні потребують вдосконалення механізми реагування державних інституцій на прояви домашнього насильства, процес притягнення винуватців до відповідальності, зокрема кримінальної, та відповідно вдосконалення процесу судового розгляду відповідних проваджень.

Така діяльність, в свою чергу, передбачає розробку нових методик із розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, які повинні враховувати все різноманіття способів його вчинення та приховування, мотиви вчинення насильницьких дій, місця та механізм вчинення протиправних діянь, тобто всі криміналістичні та кримінально-правові характеристики кримінального правопорушення. Визначальними для створення ефективної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством є пізнання процесів, що відбуваються під час вчинення зазначених кримінальних правопорушень, визначення причинно-наслідкових зв'язків між учасниками події, виокремлення закономірностей відображення такої діяльності у матеріальному середовищі, узагальнення та систематизація особистісних характеристик як кривдника так і жертви.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, домашнє насильство, розслідування, криміналістична класифікація.

In a civilized, democratic society, the rule of law is important. That is why, on Ukraine's path to the European community, it is necessary not only to modernize the political and economic foundations of state policy, overcome technological backwardness, develop and implement the latest technologies, create new jobs, etc., but also to reform and improve the methods of combating criminal offenses, which encroach on the rights of citizens.

Criminal offenses related to domestic violence have a wide resonance not only in connection with the danger it poses to the life and health of persons who become participants in such events, but also in connection with the fact that they cause harm healthy development of children and adolescents, hinder the formation of family values in society. The increase in the commission of such criminal offenses negatively affects the social development of the country and the provision of various humanitarian needs of the population. Overcoming such a socially dangerous phenomenon as violence in general and domestic violence in particular is facilitated by the modernization and improvement of the process of investigating criminal offenses related to it. Today, the mechanisms of response of state institutions to manifestations of domestic violence, the process of bringing the perpetrators to justice, in particular criminal, and, accordingly, the improvement of the process of judicial review of the relevant proceedings, need to be improved.

Such activity, in turn, involves the development of new methods for investigating criminal offenses related to domestic violence, which must take into account all the variety of ways of committing and concealing it, motives for committing violent acts, places and mechanisms of committing illegal acts, that is, all forensic and criminal law characteristics of a criminal offence. Determinant for the creation of an effective methodology for the investigation of criminal offenses related to domestic

violence are the knowledge of the processes that take place during the commission of the specified criminal offenses, the determination of cause and effect relationships between the participants of the event, the identification of patterns of reflection of such activity in the material environment, generalization and systematization of personal characteristics of both the offender and the victim.

Key words: *criminal offense, domestic violence, investigation, forensic classification.*

Постановка проблеми. Криміналізація домашнього насильства відбулася в Україні не так давно, на відмінну від тривалості існування цього негативного явища. Незважаючи на значні кроки у суспільстві в напрямку подолання домашнього насильства, в тому числі наукових досліджень, проблема попередження та розслідування випадків прояву насильства з боку одного із членів родини відносно іншого, на сьогоднішній день, залишається невирішеною. Потребують вдосконалення механізми реагування державних інституцій на прояви домашнього насильства, процес притягнення винуватців до відповідальності, зокрема кримінальної та відповідно вдосконалення процесу судового розгляду відповідних проваджень.

Розслідування фактів домашнього насильства само по собі є складним процесом, що обумовлений його латентністю та особливою протидією розслідування зі сторони всіх учасників правопорушення, а кримінальні правопорушення, пов'язані із ним мають ще більш складний характер, що в свою чергу створює перепони як під час розслідування, так і під час їх доведення у судовому розгляді. Створення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством дозволить слідчому обрати найбільш дієві та оптимальні напрямки їх розслідування.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми розслідування, запобігання та протидії домашньому насильству досліджувалися в працях багатьох учених, зокрема таких, як Н. М. Ахтирська, А. Б. Блага, О. В. Бойко, І. А. Ботнаренко, Т. Р. Гуменникова, М. В. Євсюкова, Т. В. Іщенко, М. О. Качинська, Р. В. Кифлюк, Н. В. Коломоєць, Л. В. Крижна, Т. П. Матюшкова, А. С. Метіль, С. О. Павлиш, О. В. Пчеліна, Ю. М. Слухаєнко, Г. О. Христова, К. А. Шаповал й інші.

Більшість наукових напрацювань належать до характеристики домашнього насильства, в тому числі їх соціологічного й психологічного аспектів; питань адміністративно-правових засад боротьби з ним; кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участі жертв від насильницьких протиправних діянь; специфіки використання спеціальних знань під час досудового розслідування насильницьких кримінальних правопорушень [1, с. 330]. Однак Аналіз

судової та слідчої практики вказує, що, зазвичай, під час вчинення домашнього насильства відбувається поєднання форм насильства, переростання однієї в іншу та у вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення. Тому виникає потреба у розробці дієвої методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а зазначенні дослідження є суттєвим підґрунтям для створення такої методики.

Мета статті – на основі розуміння спільних характеристик, притаманних певним видам кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, провести розмежування окремих категорій таких правопорушень, на основі кримінально-правових та криміналістично значущих характеристик.

Виклад основного матеріалу. Класифікаційна робота допомагає виявити в досліджуваних об'єктах найбільш характерні ознаки, їх повторюваність, встановити певні закономірності та особливості об'єктів і на цій основі обґрунтувати вибір цілей, методів їх обробки і аналізу. Класифікація – це науковий метод дослідження природи об'єктів та явищ із використанням визначених правил щодо їх систематизації [2].

Проблеми побудови загальної системи криміналістичної класифікації злочинів у методиці розслідування привертали увагу багатьох вчених-криміналістів. Дослідження питань криміналістичної класифікації злочинів знайшло відображення у наукових публікаціях Р.С. Белкіна, О.Н. Васильєва, І.О. Возгриня, І.Ф. Герасимова, С.О. Голунського, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, В.О. Образцова, Б.М. Шавера, В.Ю. Шепітька, І.М. Якімова та ін. Проте спостерігаються різні підходи до підстав класифікації, назв класифікаційних груп, а також розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів. Ця проблематика різними авторами досліджувалась по-різному і, відповідно, дослідження відрізнялись за змістом і результатами [3].

Ми погоджуємось з тими авторами, які стверджують, що у криміналістиці класифікація злочинів ґрунтується на поєднанні кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації, зокрема за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами, передусім мають бути кримінально-правові ознаки [4, с. 33-34].

Узагальнюючи думки науковців, результати анкетування практичних працівників, а також спираючись на кримінально-правове законодавство доречним буде, в першу чергу, провести розподіл кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством за ступенем суспільної небезпеки на дві групи:

1) кримінальні проступки, пов'язані із домашнім насильством;

2) злочини, пов'язані із домашнім насильством.

Тому до першої групи слід віднести кримінальні проступки, що частіше за інші пов'язані із домашнім насильством: умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1, 2 ст. 125 КК України); побой та мордування (тільки ч. 1 ст. 126 КК України); погроза вбивством (тільки ч. 1 ст. 129 КК України); експлуатація дітей (тільки ч. 1 ст. 150 КК України); примушування до вступу в статевий зв'язок (тільки ч. 1, 2 ст. 154 КК України); порушення недоторканості житла (тільки ч. 1 ст. 162 КК України); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України); порушення недоторканості приватного життя (тільки ч. 1 ст. 182 КК України); шахрайство (тільки ч. 1 ст. 190 КК України); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України); погроза знищення майна (ст. 195 КК України); жорстоке поводження з тваринами (тільки ч. 1 ст. 299 КК України); створення або утримання місць розпусти і зводництва (тільки ч. 1 ст. 302 КК України); спонукування неповнолітніх до застосування допінгу (тільки ч. 1 ст. 323 КК України); невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 КК України); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України).

До другої групи, тобто до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством слід віднести злочини, що в свою чергу поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі, тобто відповідно до кримінального законодавства [5] це діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (нетяжкий злочин), або у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (тяжкий злочин), або ж у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі

на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (особливо тяжкий злочин).

Переважна більшість злочинів даної групи, що вчиняються в наслідок домашнього насильства або пов'язані із ним, стосуються злочинів проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти власності та проти волі, честі та гідності особи.

Наступною класифікаційною ознакою, що виходить з кримінально-правової характеристики, є форма злочинної діяльності – співучасть. Відповідно до статті 26 ККУ співучасть у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення [5].

Спільна участь у вчиненні злочину передбачає: 1) об'єднання окремих зусиль кожного співучасника у взаємообумовлену злочинну діяльність усіх співучасників; 2) те, що вчинюваний співучасниками злочин є єдиним для них усіх; 3) спрямування зусиль кожного співучасника на досягнення загального результату злочину; 4) причинний зв'язок між діянням всіх співучасників і загальним злочинним результатом. Спільна участь у вчиненні злочину може проявитися як у дії, так і в бездіяльності. Головною рисою спільності дій (бездіяльності) співучасників є те, що дії (бездіяльність) кожного з них є складовою частиною загальної діяльності з вчинення злочину. Вони діють разом, роблячи кожний свій внесок у вчинення злочину [6].

В криміналістичній науці співучасть у злочинній діяльності, в переважній більшості, розглядається у методиці розслідування злочинів різної категорії, вчинених організованими злочинними групами. Стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством також непоодинокі випадки коли такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті, це випадки коли злочинні дії двох і більше членів подружжя направлені відносно пристарілих батьків (або одного з них), або подружжя, що є опікунами неповнолітніх осіб, дітей-інвалідів, дітей з психічними/фізичними вадами обмежують їх свободу, примушують працювати (зазвичай жебракувати), використовують у сексуальних злочинах тощо.

Такої ж думки притримуються О. Ф. Долженков і І. Г. Поплавський. Ними зазначено, що насильство в сім'ї, окрім побутових проявів, виступає і в інших формах, які торкаються інтересів злочинності і, зокрема, організованої. Автори визначають такі його форми: насильницьке використання малолітніх і неповнолітніх громадян до здійснення чи потурання у скоєнні різних злочи-

нів (з поміж них, найчастіше за етичним принципом); організоване нелегальне вивезення з України організованою злочинністю молодих жінок і неповнолітніх дітей у країни Європи і Азії для використання їх у секс-бізнесі; вивезення малолітніх дітей для продажу за кордоном особами, що бажають їх усиновити, купівля дітей у батьків з неблагополучних сімей; спостерігається тенденція використання підлітків і юнаків з неблагополучних і малозабезпечених сімей для виконання злочинних задумів керівників злочинних організованих груп; «продаж» окремих членів сім'ї, що за якихось причин виявилися боржником, в економічне рабство (безоплатна, тяжка робота; фізичне знищення одного члена сім'ї іншим для одержання матеріальної вигоди) як найвища форма насильства в сім'ї [7, с. 51-53; 8, с. 49].

Враховуючи зазначене, можливим є провести наступний розподіл:

- 1) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні у співучасті;
- 2) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні одноосібно.

Як ми і зазначали вище кримінально-правова характеристика є лише однією з підстав для проведення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень. Так Гусева В. О. справедливо зазначає, що незважаючи на те, що така класифікація застосовується для вирішення багатьох криміналістичних завдань, вона не може врахувати закономірності, важливі в криміналістичному відношенні, а в зв'язку з цим і забезпечити в повному обсязі потреби криміналістичної теорії і слідчої практики. Слід зауважити, що ознаки, які впливають на кваліфікацію злочинів та ознаки, що визначають напрямок розслідування не завжди співпадають. У зв'язку з цим кримінально-правової класифікації злочинів мало для криміналістичних цілей, в тому числі побудова криміналістичної класифікації злочинів і методик їх розслідування, визначення напрямку розслідування, встановлення особи злочинця та інших обставин, часто не мають значення для кримінального права, такі ознаки мають важливе значення для криміналістики, наприклад, спосіб вчинення злочину (що включає в себе підготовку, вчинення та приховування злочинного діяння), місце скоєння злочину, мотив, час тощо [9, с. 70].

Переходячи до криміналістичного обґрунтування класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, вважаємо доцільним, в першу чергу, визначити класифікацію опираючись на особливостях такого елементу криміналістичної характеристики, як особа злочинця.

Як вже зазначалось раніше кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством мають складний неоднорідний характер, що обумовлений не лише проблемою кваліфікації таких діянь, а й характеризуються своєю латентністю та тривалим періодом, так би мовити накопиченням та зростанням напруги, сили їх вчинення. Непоодинокі випадки, коли жертва домашнього насильства, не в змозі терпіти систематичне знущення, сама чинить насильницькі дії відносно кривдника, такі як вбивство. Саме систематичність та наростання жорстокості дій кривдника призводить до сплеску агресії відносно нього ж самого з боку інших членів сім'ї, як приклад, коли неповнолітні захищають мати від кривдника-батька вбиваючи його.

Зазначене дозволяє виокремити наступні групи:

- 1) кримінальні проступки та злочини, що вчинені особою-кривдником;
- 2) кримінальні проступки та злочини, що вчинені особою-жертвою домашнього насильства, тобто направленні відносно кривдника;
- 3) кримінальні проступки та злочини, що вчинені третьою особою, яка вчиняє ці дії захищаючи жертву домашнього насильства, також направленні відносно кривдника.

Класифікувати кримінальні правопорушення за особою потерпілого, можливо наступним чином: відносно малолітньої або неповнолітньої особи; відносно жінки/чоловіка; відносно особи похилого віку; відносно особи, яка перебуває під опікою; відносно усиновленої особи; відносно особи з інвалідністю; відносно особи з фізичними або психічними вадами; відносно внутрішньо переміщеної особи.

Також слід зазначити, що особливості взаємозв'язку між злочинцем та потерпілим, також є класифікаційно-значимими. Тому нами виділено наступні групи: насильство між подружжям, між співмешканцями, тобто парою без реєстрації шлюбу, між колишнім подружжям; насильство між батьками та малолітніми або неповнолітніми дітьми; насильство між батьками та дорослими дітьми, причому жертвами такого насильства може бути як з боку батьків так і відносно них зі сторони дітей; насильство між дітьми однієї родини; насильство між опікунами та підопічними, причому підопічними можуть бути як дорослі особи (переважно особи похилого віку) так і діти; насильство між родичами різного ступеня родинності.

Наступним критерієм криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством є мотив здійснення насильства. Визначення мотиву, тобто обставин, що є «тригером» для виникнення агресії в результаті домашнього насильства, дозволяє слід-

чому визначити тактику отримання вербальної інформації, тактику проведення слідчих (розшукових дій) тощо.

Тому ґрунтуючись на аналізі слідчої практики та наукових досліджень, відповідно до мотивів вчинення досліджуваних нами кримінальних правопорушень, нами виділено такі групи: 1) кримінальні правопорушення вчиненні з ворожих мотивів, які проявляються у стані емоційного збудження злочинця. Слід зазначити, що за таких мотивів особою злочинця може виступати як особа, яка чинить домашнє насильство так і особи, стосовно яких це насильство чиниться; 2) мотиви зміцнення свого авторитету у сім'ї; 3) мотиви збереження сім'ї; 4) кримінальні правопорушення вчиненні з мотивів ревнощів; 5) корисливі мотиви.

Наступними класифікаційними елементами є спосіб вчинення та спосіб приховування кримінального правопорушення, які в свою чергу є досить різноманітними. Враховуючі законодавчі положення та узагальнюючі матеріали слідчої та судової практики, вважаємо за доцільне визначити наступну класифікацію:

– за способом вчинення, формою протиправної діяльності: 1) кримінальне правопорушення вчинене способом заподіяння фізичної шкоди життю та здоров'ю людини; 2) кримінальне правопорушення, вчинене способом, що несе шкоду психічному здоров'ю людини; 3) кримінальне правопорушення, вчинене способом, який посягає на статеву свободу та статеву недоторканість; 4) кримінальне правопорушення, вчинене способом, що обмежує доступ людини до матеріальних потреб (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів; примушування до праці, заборону навчатися тощо); 5) сімейний кіднепінг;

– за способом приховування: приховування систематичності вчинення насильницьких дій шляхом маскування слідів побоїв і мордування, заперечення психологічного тиску та економічних обмежень, сексуального насилля; приховування кримінальних правопорушень, що вчиняються в наслідок домашнього насилля, наприклад інсце-

нування нещасного випадку або вбивства, інсценування самогубства або зникнення особи.

Звичайно, не можливо, під час розробки методики розслідування кримінальних правопорушень, обійти увагою такий елемент криміналістичної характеристики як місце вчинення кримінального правопорушення. Зрозуміло, що територія вчинення домашнього насильства та відповідно пов'язаних із ним кримінальних правопорушень, зазвичай, це спільне помешкання та прилегла територія, однак суттєвого значення для планування розслідування та обрання тактики, має місцевість в якій воно вчиняється. Так особистісні характеристики учасників конфлікту якщо вони мешкають у сільській місцевості суттєво відрізняються від жителів міста, що обумовлено і ступенем достатку в родині, освіченості, працевлаштованості, доступності до правосуддя, численності родини тощо. У таких категорій осіб різний менталітет, різне сприйняття звичаїв та дотримання їх. Відповідно і механізм вчинення кримінального правопорушення та слідова картина будуть мати суттєві відмінності, що матиме визначальне значення для розслідування.

Тому, враховуючі відмінності в умовах проживання сільських і міських осіб, можливим є виокремлення ще однієї групи: 1) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні в умовах великого міста; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні в умовах сільської місцевості.

Висновок. Отже враховуючи ту обставину, що кримінальні правопорушення мають досить широке коло характеристик, відповідно і коло критеріїв для проведення криміналістичної класифікації достатньо широке, вони різноманітні, але й взаємообумовлені. Кожна із наведених класифікацій є підґрунтям не лише для висунування слідчим під час розслідування криміналістичних версій, знання та розуміння останніх дозволяє слідчому визначити причинно-наслідкові зв'язки кримінальної події, що забезпечує ефективність у виявленні, зборі та обробці доказової інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пчеліна О.В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насилля. *Юридичний науковий журнал*. 2020. № 4. С. 330–332. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
2. Порівняння класифікації та типологізації. Інформатика (google.com). URL: <http://sites.google.com/site/programuvannapaskal/metodicna-skarbnicka/porivnanna-klasifikacii-e-ta-tipologizacii-e> (дата звернення: 16.09.2022).
3. Сова Ю.З. Поняття та види криміналістичної класифікації злочинів. Smekni.com : веб-сайт. URL: <http://smekni.com/a/36282-2/ponyattya-ta-vidi-kriminalstichno-klasifikats-zlochinv-2/> (дата звернення: 16.09.2022).
4. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *LAW MAGAZINE OF NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS*. 2016. № 1 (11). С. 32–41.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=проступки#w1_1 (дата звернення: 16.09.2022).

6. Коментар до статті 26. Поняття співучасті. Коментар до Кримінального Кодексу України. «Юридичні послуги Online» : веб-сайт. URL: <https://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/026.php> (дата звернення: 16.09.2022).
7. Громадська програма співробітництва по запобіганню насильству в сім'ї / За ред. Ф. К. Думка. Одеса, 1999. 125 с.
8. Думко Ф. К. Підготовка курсантів до роботи з неблагополучними сім'ями : монографія. Одеса, 2002. 166 с.
9. Гусева В.О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2019. Вип. 16 (29). С. 69-75. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:69>.